

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:4 • 2002

De ovilliga krigarna och Sveriges långa fred

Mats Hellstenius: *Krigen som inte blev av. Sveriges fredliga officerskår vid 1800-talets mitt*, Diss, Lund 2000. 201 s.

Mats Hellstenius avhandling är tillkommen inom ramen för det historisk-statsvetenskapliga forskningsprojektet "Den stabila freden" i Lund. Projektet undersöker hur det gick till när samarbetshegemoni blev dominerande i svensk utrikespolitik och krig förlorade sin ställning som acceptabelt instrument för statsnyttan. I centrum för Hellstenius intresse står kriget i Sveriges närområde kring 1800-talets mitt: de bägge dansk-tyska kriget 1848–1850 och 1864 samt Krimkriget mellan Ryssland och Västmakterna 1853–1856. Som tidigare forskning visat, var vid dessa tillfällen både kungahuset och mäktiga opinionsströmningar inom landet frestade av tanken på ett svenskt ingripande på Danmarks respektive västmakternas sida. Militärledningen däremot agerade återhållande. Den svenska insatsen 1848–1850 begränsade sig till en expeditionskår för att skydda ön Fyn samt senare en fredsbevarande styrka i Slesvig. Under Krimkriget fördes överläggningar med västmakterna, som utfärdade territoriella garantier för Sverige-Norge (den så kallade Novembertraktaten 1855). De svenska neutralitetsreglerna gavs dessutom en utformning som gynnade västmaktsflottornas operationer mot Ryssland i Östersjön. Kriget hann dock avslutas innan någon intervention blivit aktuell. Under krisen 1863–1864 slutligen, avgjordes frågan om svensk intervention vid den berömda Ulriksdalskonferensen hösten 1863 när Karl XV tvingades kapitulera inför sina ministrars krigsmotstånd, ett avgörande nederlag för den personliga kungamakten och därför även en milstolpe i Sveriges konstitutionella utveckling.

Hellstenius syfte är inte att revidera den tidigare forskningens beskrivning av det politiska händelseförloppet, utan att klarlägga den militära omvärldsbilden under perioden. Med omvärldsbilder avser han en sorts mentala kartor, fokuseringspunkter och filter. Omvärldsbilden ser han inte som en kausal förklaringsfaktor i sammanhanget, men som en viktig sannolikhetsfaktor vars roll dock är svår att precisera mer exakt. Författaren är inspirerad av statsvetenskaplig forskning inom disciplinen internationella relationer, liksom av en mera traditionell hermeneutisk ansats inom humanvetenskaperna. Begrepp som "tidsanda", "belief-systems" och "images" samsas, när han anger sina utgångspunkter. I syfte att belysa den svenska officerskårens omvärldsbild undersöks dess syn på

- 1) krig och fred,
- 2) samtidens politik,
- 3) militärens roll i samhället,
- 4) Sveriges roll i det internationella systemet.

Hellstenius fokusering på militärens omvärldsbild innebär att han väljer att sätta interna politiska processer i Sverige i centrum för sin förklaring till Sveriges långa fred, inte yttre påverkan eller det internationella systemets struktur. Som han framhåller behöver dock inte dessa bägge perspektiv utesluta varandra. De officerare vilkas omvärldsbild studeras återfinns inom den militära eliten: arméns generaler och överstar, flottans amiraler och kommandörer. Gruppen avgränsas ytterligare till att omfatta försvarsministrarna, expeditonscheferna i departementen, karriärofficerare inom generalstaben och officerare som intog framträdande roller och har efterlämnat ett tillräckligt ymnigt källmaterial för att möjliggöra några analyser. Cheferna för de svenska expeditonskårerna i Danmark 1848–1850 räknas också in.

Sammantaget framstår i Hellstenius undersökning militären som en fredsbevarande faktor i det svenska samhället. Dess krigsmotstånd betingades dels av synen på nationella försvarskrig som den enda legitima formen av våldsutövning, dels av motviljan mot de borgerliga, nationalliberala krafter som i närområdet påskyndat de aktuella krigen och på hemmaplan ansvarslöst agerade för svensk intervention. Sannolikt bidrog denna officerskårens fredlighet till att Sverige höll sig utanför konflikterna i Östersjöområdet. Ett nationellt handlingsmönster grundlades på säkerhetspolitikens område, vilket i sina huvuddrag sedan dess blivit bestående. I min granskning kommer jag att ta fasta på

1. formalia och disposition,
2. källor och metod,
3. tolkningar.

Formalia och disposition

Det är beklagligt att författaren inte hunnit korrekturläsa texten ordentligt och fått ortografi och stavning av vissa personnamn m m korrekt. Artiklar i SBL bör vidare listas under författarnamn, uppsatser i antologier under egen titel. Termen "oceangående slagskepp" (s 26) kan inte användas för att beteckna linjeskeppen i den dåtida svenska flottan (slagskepp är bepansrade fartyg). Det är också felaktigt att benämna befälhavarna för de 1833–1892 existerande militärdistrikten "försvarsområdesbefälhavare" (s 28). Försvarsområden skapas först 1942. Sinclair-Visan härstammar inte från 1600-talet (not 272, s 122) utan från 1739 och upptakten till hattarnas ryska krig.

När det gäller dispositionen har Hellstenius valt en till största delen kronologisk disposition. Efter en inledande analys av officerskårens "belief-system" ägnas kriserna 1848–1849, kommanderingen till Slesvig 1850, Krimkriget och Slesvig 1864 särskilda kapitel med tematiska avsnitt insprängda. Men är denna disposition verkligen den lämpligaste? Hellstenius försöker ju inte påvisa att officerskårens omvärldsbild skulle ha förändrats mellan de olika kriserna. Omvärldsbilder

bör ju tvärtom vara ganska statiska om de skall ha något förklaringsvärde. En tydligare tematisk struktur hade nog varit att föredra.

Källor och metod

Det material Hellstenius använder är dels regeringspropositioner och utredningsbetänkanden i försvarsfrågan, militärvetenskapliga tidskrifter (*Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift*, *Tidskrift i Sjöväsendet*) och militära reserapporter, dels memoarer och privata brev från officerare. Här finns med andra ord ytterst officiella texter å ena sidan, ytterst personliga å den andra. Men kanske är det inte vid dessa två ytterpoler utan någonstans däremellan vi bör söka efter officerarnas syn på företeelser som krig och fred, politik och samhälle, Sverige och världen?

Hur övertygande bevisning för officerskårens defensiva hållning är exempelvis det faktum att Kungl. Maj:t inför ständerna och omvärlden inte öppet diskuterar krigsmaktens möjliga användning för angreppskrig (s 54)? Är det rimligt att vänta sig något annat? Och vad kan den till Danmark kommenderade officeren väntas skriva hem till sin hustru – utom att han saknar och längtar efter henne (s 84)? Och även om detta uttrycker hans sanna känslor – hur görs kopplingen mellan detta privatbrev och officerskårens kollektiva agerande i politiken?

Även om författaren lämnat andra typer av källor till officerarnas omvärldsbild oprövade, innebär det inte att sådana skulle saknas. En möjlig källgrupp vore material från de militära skolorna Karlberg och Marieberg, som belyser vad som lärts ut till officerare inom ämnen som strategi och krigshistoria. Framträdande militära lärare och teoretiker som Johan Petter af Lefrén och Johan August Hazelius lät trycka sina föreläsningar och har även efterlämnat undervisningsmaterial bland sina papper på Krigsarkivet respektive Nordiska Museet.¹

En annan möjlighet vore att granska enskilda aktörer närmare. Både af Lefrén och Hazelius (den senare far till Skansens och Nordiska Museets skapare, Arthur Hazelius) hade i sin ungdom varit livliga fosforister, göticister och radikaler och även nära vänner till Jonas Love Almquist. Litteraturhistorisk forskning skulle alltså ha kunnat utnyttjas för att placera in åtminstone dessa två aktörer i ett vidare idéhistoriskt sammanhang.

En tredje framkomlig väg vore att studera aktörernas riksdagsmannaverksamhet. Av de 28 namn författaren samlat i en särskild förteckning över viktiga personer hade 24 militära karriärer, och inte färre än nio politisk erfarenhet från Riddarhuset. Genom riksdagsprotokollen skulle dessas attityder i olika samhällsfrågor ha kunnat studeras.

1. Johan Petter af Lefrén, *Föreläsningar uti krigsvetenskapen vid Kongl Ingeniörscorpsen*, I–III, Stockholm 1815–1817; Johan August Hazelius, *Föreläsningar uti krigskonsten*, Stockholm 1839.

Tolkningar

Synen på krig och fred

När det gäller synen på krig och fred undersöker Hellstenius hur militären såg på krigets roll i mellanstatliga relationer och om försvarskrig uppfattades som mer legitima än angreppskrig. Han menar att officerskåren var *defencistiskt* inriktad. Termen är lånad från den brittiske historikern Martin Ceadel och avser uppfattningen att militärt våld endast är berättigat när det används för nationellt självförsvar. Författaren konstaterar att hans resultat "ligger i linje med [Samuel P.] Huntingtons och [Alfred] Vagts allmänt hållna resonemang om att den engelska och kontinentaleuropeiska militären vanligtvis tog avstånd från krig och våldsanvändning i perioden efter Napoleonkrigen" (s 172).

Det är ett viktigt resultat att svenska officerare delade de krigspessimistiska stämningarna med sina europeiska kolleger decennierna efter Napoleonkrigen. I vissa avseenden var detta en tid som påminner om vår egen: kollektiv säkerhet förväntades förebygga framtida konflikter, krigsmakterna minskades och officersyrkets status och utsikter tycktes ovissa.

Även här hade dock en vidare kontext varit värdefull. Som Hellstenius konstaterar var i officerarnas ögon inbördeskrig den mest tragiska typen av krig (s 57). Officerarnas motvilja mot krig tycks främst ha gällt den typ av totala, svårkontrollerade krig som revolutions- och Napoleonkrigen utvecklats till, med allmän folkbeväpning och oönskade sociala omvälvningar som följd. För Sveriges del hade Napoleonkrigen lett till rikets sprängning, revolution i Stockholm och massdöd bland utskrivna bondsöner. Det var den här typen av total krigsupplevelse som Carl von Clausewitz försökte bearbeta när han på 1820-talet skrev sin *Om kriget*, en plädering för att kriget – trots Napoleonepokens skrämmande erfarenheter – alltjämt kunde fungera som det rationella politiska instrumentet det varit under kabinettspolitikens tid på 1700-talet. Hellstenius hade kunnat utveckla detta perspektiv genom att studera officerarnas syn på skarpskytterörelsen, värnplikten, den schweiziska milisarmén, Garibaldi's rödsdjortor, de polska upprorsmännen 1863 eller arméerna i inbördeskriget USA, ämnen som debatterades flitigt i den samtida militära fackpressen.

Mer problematiskt än att sådana perspektiv saknas, är emellertid de konsekvenser för avhandlingen och för hela projektet "Den stabila freden" som följer av författarens konstaterande att den svenska officerskårens krigsmotstånd anslöt till en allmän europeisk trend. Om inte bara de svenska officerarna utan även deras europeiska kolleger var fredligt sinnade kring 1800-talets mitt – kan då Sveriges långa fred förklaras av just officerarnas attityder? Varför har inte också de andra europeiska länderna vars officerare var krigsovilliga efter Napoleonkrigen haft en "stabil fred"? Kan inte Sveriges "stabila fred" lika gärna ha uppstått i samband med unionskrisen 1905, eller Finlandsfrågan 1939–1941? Även då ställdes man inför beslutet att gå i krig, men valde att avstå.

Och hur stort utrymme hade för övrigt de svenska officerarna för att fundera över angreppskrig? Genom bygget av Karlsborgs fästning var de militära satsningarna låsta till centralförsvarsdoktrinen. Redan 1809 års försvarskommitté hade i princip avvisat insatser på kontinenten med den i huvudsak indelta svenska armén. Detta var en av anledningarna till att Karl Johan sparade de svenska trupperna så mycket som möjligt under fälttåget 1813. Är det mot den här bakgrunden rimligt att förvänta sig något annat än en defencistisk grundsyn hos den svenska militären?

Synen på det politiska livet

När det gäller officerarnas syn på det politiska livet, konstaterar författaren att de demokratiska, liberala och nationalistiska strömningar som dominerade periodens borgerliga offentlighet uppfattades som omstörtande och krigshetsande, pressen som lögnaktig och uppviglande. Inte minst erfarenheterna från de dansktyska krigen tycktes bestyrka detta.

Hellstenius belägger övertygande att sådana stämningar funnits. Samtidigt vet vi att en hel rad militära tidningar såg dagens ljus från 1810-talet och framåt, att under perioden 1840–1880 åtminstone 150 försvarsbrochyrer publicerades av officerare, att officerare livligt debatterade försvarsfrågan i riksdagen.²

Officerare återfanns även i landsting och kommunala församlingar, i styrelserna för hushållningssällskap, banker och försäkringsbolag, brandkårer, livräddningssällskap, järnvägs- och ångbåtsbolag, skarpskyttekårer, bildnings- och nykterhetsföreningar. I författarens egen förteckning över personer som "intar centrala roller i avhandlingen" finns flera exempel: C M L Björnstierna verkade inom Stockholms läns hushållningssällskap och Malmö frivilliga skarpskyttekår, G A von Essen inom Stockholms stads brandförsäkringar, Henning Hamilton satt i styrelsen för Göta kanalbolaget, A F Gyldenstolpe var engagerad för järnvägen mellan Norrköping och Finspång och i Allmänna institutet för blindade och dövstumma, Johan Hazelius och Sven Lagerberg satt i Stockholms stadsfullmäktige, och Johan Petter af Lefrén grundade läroverket Nya Elementar. Officerarna var alltså inga världsfrånvända mandariner, vegeterande i boströmiansk upphöjdhed. Liksom andra svenska ämbetsmän under dessa kapitalismens genombrottsdecennier engagerade de sig med liv och lust i frivilligt samhällsarbete inom olika områden. Någon enhetligt konservativ gruppering utgjorde de knappast heller. Tongivande militärer som af Lefrén, Lagerberg, von Platen och Hazelius kämpade på Riddarhuset för kvinnans egendomsrätt, pressens frihet, folkskolan och representationsreformen.

Det hade därför varit intressant om författaren konfronterat bilden i officerarnas brev och dagböcker med deras faktiska livsgärning. Trots att de privat

2. Allan Jansson, *Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget*, Uppsala 1935; Lennart Rosell, "Sveriges lantförsvar 1873–1905. En studie rörande strategiska principer", i *Meddelanden från krigsarkivet* 9, 1982; Jarl Torbacke, "Om behovet av att skapa opinion: svenska militära tidningar och tidskrifter under 1800-talet", i Kent Zetterberg & Gunnar Åselius (red), *Historia, krig och statskonst*, Stockholm 2000.

kunde kritisera vissa opinionsbildare som ansvarslösa demagoger och krigshetsare, var de själva i högsta grad en del av det framväxande borgerliga samhället kring 1800-talets mitt. Om Hellstenius hade önskat, hade han här kunnat knyta an till en omfattande forskning.³

Synen på officerskårens roll i samhället

I undersökningen av samhällsrollen granskar Hellstenius hur den teknologiska utvecklingen och den därav tilltagande professionaliseringen inom officerskåren påverkade dess relation till staten och lydnad inför kungamakten. I detta perspektiv framstår officerarna i avhandlingen som hängivna ett professionellt, apolitiskt statstjänarideal. Personliga åsikter skulle undanhållas offentligheten. Hazelius, vars organ *Svenska Tidningen* ledde krigsmotståndet under Krimkriget, var ett notabelt undantag.

Men hur professionaliserad var egentligen den svenska officerskåren? I den teoribildning kring civil-militära relationer som författaren utgår från, är ansvarsfördelningen och hierarkin mellan militärer och politiker självklar. Detta tanke-gods har dock i allt väsentligt utvecklats mot bakgrund av moderna amerikanska erfarenheter, i ett utpräglat liberalt samhälle med institutionaliserad makt-delning, en väl avgränsad militär sektor och starka civila, kapitalistiska eliter.⁴

Det är inte självklart att den modellen går att applicera på Sverige kring 1800-talets mitt. Under den här perioden blev de ofrälse stånden i majoritet inom officersyrket. Men om ca hälften av officersaspiranterna var ofrälse, rekryterades fortfarande den andra halvan ur adeln – ett befolkningsskikt på mellan 0,25 och 0,5 procent. Så länge indelningsverket utgjorde bas för den militära organisationen var yrket ingen heltidssyssla och berättigade under de första åren av karriären inte till någon lön. Examen från Karlberg var före 1867 inte heller obligatorisk. Den svenska officerskårens professionalisering höll på att inledas under perioden, men tog inte fart förrän på 1900-talet.⁵

Dessutom blir det hela ännu mer komplicerat av att det *inte* var de defencistiskt sinnade deltidsmilitärerna som i det långa loppet tog hem spelet. Istället blev Hugo Raab – entusiastisk krigsfrivillig 1864 – den som grundade den svenska generalstabens och Krigshögskolans under 1870-talet. Axel Rappe d ä, frivillig på fransk sida 1870, var den som banade väg för värnplikten och Bodens fästning.

3. Jfr Torkel Jansson, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*, Uppsala 1985; Torbjörn Nilsson, "Liberalismen och 1800-talets ämbetsmannastat. Fiender eller allierade?", *SCORE rapport* 1997:6.

4. Samuel P Huntington, *The Soldier and the State: The Theory of Civil-Military Relations*, Cambridge Mass 1957; Samuel E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, London 1988 (1962).

5. Sten Carlsson, *Yrken och samhällsgrupper. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*, Stockholm 1968, s 110ff; Åke Bernström, *Officerskår i förvandling. Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet fram till 1920*, Stockholm 1988.

Det storskaliga invasionsförsvaret och dess professionella officerskår, som sedan 1800-talets slut förvaltat Sveriges långa fred, härstammar alltså inte från krigs-ovilliga lantjunkare, utan från aktivistiska hetsporrar och "stridisar".

Även av den anledningen blir det problematiskt att förklara Sveriges långa fred med vissa ledande militärers omvärldsföreställningar i mitten av 1800-talet.

Synen på Sveriges ställning och det internationella systemet

Hellstenius visar att officerarna såg konkurrensen mellan nationalstater som en naturlig del av det internationella systemet. Genom sin svaga och omoderna krigsmakt framstod Sverige som en småstat i Europa med en begränsad roll att spela.

Diskussionen kring det här temat kunde ha fördjupats om författaren tydligare tagit sin utgångspunkt i den svenska utrikespolitiken under 1800-talet. 1812 års politik, neutralitetsförklaringen 1834, skandinavismen och solidaritetsrörelserna med Italien och Polen är viktiga steg i den svenska småstatsidentitetens utveckling, vilka nu berörs flyktigt eller inte alls. En annan central parameter i sammanhanget är officerskårens krigsbild. Hur tänkte man sig konkret det framtida kriget och hur kan dessa föreställningar ha påverkat viljan att gå i krig? Även här finns tidigare forskning som författaren hade kunnat stödja sig på.⁶

Avslutning

Jag har i min recension kritiserat korrekturläsning och formalia, urvalet av källmaterial, brister när det gäller tolkningsperspektiv, teorianvändning och utnyttjandet av tidigare forskning. Jag vill avslutningsvis även nämna något om avhandlingens förtjänster.

Även om jag inte delar författarens uppfattning om betydelsen av officerarnas fredlighet för Sveriges vidare öden och hur denna fredlighet skall förklaras, anser jag det ändå värdefullt att officerskårens mentalitet under perioden blivit undersökt. Bilden av de ovilliga krigarna kommer säkert överraska många fördomsfulla – inte minst bland svenska historiker av i dag.

Värdefullt är också Hellstenius flitiga användande av privata källor som kastar ett oväntat, intimt vardagsskimmer över de agerande. I sin egenskap av historiska aktörer kanske de framträder tydligare i andra framställningar men som människor – som frånvarande äkta makar, oroliga familjefäder och godsägare, kverulerande, missförstådda ämbetsmän – avtecknar de sig särdeles tydligt här. Givetvis har också sådana små historier om människor en plats i den stora historien om krig och fred. Här finns något väsentligt att lära.

Gunnar Åselius*

6. Jussi T Lappalainen, "Oskar I:s planer 1854–1856", i *Militärhistorisk tidskrift* 1984; Lars Ericson, "Från sällskap till akademi 1796–1870", i Erik Norberg (red), *Fäderneslandets försvar*, Stockholm 1996.

* Fakultetsopponent